

В.В. Коваль

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА НЕПОВНОЛІТНІХ ТЕХНОЛОГІЯ ІХ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

В умовах соціально-економічних реформ виникає багато проблем, що переживають сьогодні різновікові категорії населення України. Особливої уваги потребує асоціальна поведінка неповнолітніх.

Актуальність проблеми підсилюється ще й тим, що з кожним роком зростає кількість кризових явищ у середовищі неповнолітніх. Ці явища пов'язані не тільки з політичною, соціально-економічною ситуацією та нестабільністю в суспільстві, а і з умовами виховання та побутовим неблагополуччям у сім'ях, недоліками в організації навчально-виховного процесу в закладах освіти, негативним впливом антигромадських елементів тощо. Недостатню увагу приділяється організації дозвілля дітей і підлітків, вихованню в них поваги до закону і загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві, формуванню позитивного ставлення до здорового способу життя.

Наслідком означеного є соціальна дезадаптація неповнолітніх осіб, що спонукає їх до девіантної поведінки, а в окремих випадках - до делінквентної поведінки і зокрема кримінальної.

Засвідчено, що в Україні протягом останніх років неухильно зростає злочинність серед неповнолітніх. Кількість засуджених судами неповнолітніх злочинців становила у 2002 р.- 20.2 тис.; 2003 р.- 21.2 тис.; 2004р. - 21.7 тис.; 2005р.- 22.8 тис.. Відмічається збільшення злочинів проти особи, власності, громадського порядку та моральності. У 2005 році 13,6 тис. неповнолітніх потерпіло від злочинів, при цьому 46 дітей убито [1,526], [2], [6].

Соціально-педагогічні, психологічні аспекти відхилення у поведінці неповнолітніх та основні напрями їх соціальної реабілітації досліджуються відомими вітчизняними та зарубіжними філософами, педагогами, психологами. У статті поставлено завдання – визначити через теоретичний аналіз ключові характеристики девіантної поведінки, з'ясувати основні її прояви, встановити соціальні та психологічні чинники, що сприяють формуванню девіантної поведінки неповнолітніх, а також обґрунтувати технологію соціальної реабілітації означеної категорії осіб.

Проблема соціально-педагогічної профілактики відхилення у поведінці неповнолітніх не є новою для педагогічних досліджень. Багато змістовних та методологічних аспектів цього питання викладено у роботах відомих філософів, педагогів, психологів – П.П.Блонського, Л.С.Виготського, В.В.Давидова, Л.В.Занкова, П.Ф.Каптерева, Я.А.Коменського, Д.Локка, М.Монтесорі, Г.Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін.

У дослідженнях проблеми девіантної поведінки дітей в авторів близького зарубіжжя можна виділити декілька напрямів:

- соціально-педагогічні причини виникнення девіантних тенденцій у поведінці неповнолітніх (Ю.В.Гербеєв, Є.Г.Костяшкін, Г.П.Медведєв, І.О.Невський та ін.);

- правові аспекти проблеми (Р. Булатов, О.А.Герцензон, Р. Готліб, Є.С.Жигарев, Г.М.Міньковський, В.В. Панкратов, О.А.Примаченок та ін.);

- психологічні особливості девіантної поведінки неповнолітніх (Л.М. Зюбін, О.А. Александров, М.А.Алемаскін, С.А. Белічева, В.В. Ковальов, Л.С.Славіна, Д.І.Фельдштейн та ін.);

- шляхи та засоби попередження і профілактики девіантної поведінки неповнолітніх (В.Г.Баженів, Ю.В.Гербеєв, Є.Г.Костяшкін, О.Н.Мешіна, І.О.Невський, А.Ф.Нікітін, А.Ю.Тарас та інші).

Ґрунтовні дослідження з означеної проблеми провели вітчизняні вчені В.М. Оржеховська, М.М.Фіцула, О.Ф.Бондаренко, С.С.Пальчевський, В.І.Шакун, О. В. Киричук, І.П. Васильківська, Т.Є.Колесіна, Л.П. Котляров, О.А.Удалова, В.І.Терещенко, Г.О. Пономаренко та інші.

Висновки та рекомендації з досліджуваних проблем відіграють важливу роль у розробці методик вивчення та профілактики відхилення у поведінці неповнолітніх. Однак за об'єктивних процесів, які відбуваються у суспільстві протягом останніх років, значно зросла кількість проявів девіантної поведінки підлітків. Саме це обумовило активізацію досліджень, метою яких є встановлення нових проявів девіантної поведінки неповнолітніх, чітка класифікація соціальних та психологічних чинників, що сприяють формуванню девіантної поведінки, а також розробка сучасної технології соціальної реабілітації вказаної категорії осіб.

У сучасній психолого-педагогічній літературі немає однозначного тлумачення понять, які б визначали характер проявів у підлітків відхилення у поведінці, діяльності та розвитку. У педагогічній літературі таких підлітків називають “важкими”, “педагогічно занедбанними”, “правопорушниками”, “важковиховуваними”. Зустрічаються визначення - “дезадаптовані”, “діти з відхиленнями у поведінці”, “соціально занедбанні”. Враховуючи, що в сучасних дослідженнях з'явилися терміни “девіантна” та “делінквентна” поведінки неповнолітніх, які не завжди однозначно визначаються дослідниками, заслуговує на увагу тлумачення цієї термінології на основі педагогічних та юридичних знань.

Поняття “поведінка” має в науці ряд визначень. Це „характеристика зовнішнього прояву психічної діяльності людини, спосіб життя і дій” [7,51], “властива живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (рухливою) та внутрішньою (психічною) активністю” [5,259] або “діяльність певним чином організована та яка здійснює зв'язок організму (людини) з навколишнім середовищем” [8, 120].

У процесі взаємодії з навколишнім середовищем особистість може знаходитись у наступних сферах: *сфері нормативної поведінки та поведінки, яка відхиляється від норми.*

У сфері нормативної поведінки особистість має дотримуватись визначених норм, формалізованих у різних нормоутворюючих документах, а також закріплених у звичаях та традиціях.

Норма - існуючий у соціальній спільності чи групі стандарт, зіставлення з яким визначає прийнятність і досконалість об'єктів, процедур і продуктів діяльності. Основним змістом норм виступають вимоги суспільства. За свою багатовікову історію воно напрацювало чимало соціальних, моральних, правових, побутових та інших норм. Відповідно до цього виділяють поведінку, що *відхиляється* від моральних (аморальну), правових (протиправну) та інших норм [7,51].

Поведінкою, що відхиляється від норми або девіантною (лат. deviatio — ухилення, de — від, via — дорога) називають систему вчинків або окремі вчинки,

які суперечать прийнятим у суспільстві правовим або моральним нормам. Питання вивчення поведінки неповнолітніх, що відхиляється від норми (девіантної), було відведено значне місце у працях педагогів, юристів, психологів, соціологів, але на теперішній час не існує єдиного трактування такого поняття.

Одні вчені розглядають поведінку, що відхиляється, як невідповідність дій та вчинків дитини до суспільних вимог, моральних норм, етичних правил (В.Г.Баженов, А.С.Белкін, А.І.Кочетов). Інші вбачають у такій поведінці відхилення від існуючих правових норм, тобто "ненормативну поведінку з точки зору нормативнозначущого фактора та співвідносять поняття "поведінка, що відхиляється від норми" з "протиправною" (Ю.В. Гербеєв, Г.П.Медведев). Треті – поведінку, яка відхиляється від норми, розглядають, як важкорозмежовану грань між відхиленням від закону та моральними нормами; трактують її, як порушення моральних норм та своїх етичних обов'язків, з одного боку, та як порушення закону, з іншого (С.А.Белічева, Л.М.Зюбін). Б.С.Гершунський визначає два види відхилення у поведінці – "...злочинність та не протиправну (яка не карається законом) аморальну поведінку" [3, 224].

Перші прояви девіантної поведінки спостерігаються в дітей та підлітків і часто мають особливо гострий характер. Це пояснюється як соціальним статусом дитини, так і особливостями її вікового розвитку. Схильність до девіантної поведінки може закріпитись у дитини і визначати все її подальше життя. Це робить соціальну адаптацію неповнолітніх (дітей та підлітків) з девіантною поведінкою актуальним завданням суспільства.

Прояви девіантної поведінки в неповнолітніх бувають різні, але найчастішими є наступні:

Алкоголізація - зловживання алкоголем, пияцтво. Вживаючи алкогольні напої, підліток прагне позбутися характерного для нього стану тривожності, надмірного самоконтролю і сором'язливості. Важливу роль також відіграє бажання виглядати дорослим.

Адиктивна поведінка - підліткова наркоманія, токсикоманія. Як і пияцтво, підлітковий наркотизм пов'язаний із психічним експериментуванням, пошуком нових відчуттів і переживань. Залучення до вживання наркотиків часто пов'язане з тиском групи однолітків, небажанням відрізнятись від інших. Наркоманія неминуче призводить до втягнення підлітка у кримінальну субкультуру.

Агресивна поведінка. Проявляється в боротьбі за владу в групі, у міжгруповому суперництві за сфери впливу між підлітковими угрупованнями; немотивованій агресії, спрямованій на невинних сторонніх людей; цькуванні знехтуваних у групі. Підліткова агресія частіше за все - результат загальної озлобленості і приниженої самоповаги внаслідок пережитих життєвих невдач і несправедливості; бажання самоствердитися; перенесене на когось незадоволення, викликане відносинами з батьками.

Психічні розлади. На підлітковий вік часто припадає поява або загострення психічних захворювань, психопатій та акцентуацій характеру. Це може бути пов'язано як з природною течією хвороби, так і з фізіологічною перебудовою організму, надмірними вимогами суспільства до підлітка, особливостями статевого розвитку.

Суїцидальна поведінка. Основним чинником підліткових суїцидів є почуття безнадійності і безпорадності. Дуже часто в цьому віці проблеми здаються нездоланими. Причини цього полягають в надмірних вимогах до життя, недостатньому життєвому досвіді, надмірній емоційності. Частіше за все до суїциду спрямовують людину переживання нерозділеного кохання, насильство і жорстокість в сім'ї, переживання з приводу власних аморальних вчинків.

Протиправна (делінквентна) поведінка. Як правило, протиправну поведінку ототожнюють з "Наука і освіта", №1-2, 2006

делінквентною поведінкою (від лат. delinquentis — правопорушник, злочинець), внаслідок якої вчиняються тільки правопорушення, які являють собою суспільну небезпеку, тобто злочини. Таке тлумачення знаходимо в теорії права, де визначаються два види правопорушень в залежності від ступеня суспільної небезпечності: *проступки* (адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові) та *злочини* за умови, що ознака суспільної небезпеки властива тільки злочинам, інші правопорушення – суспільно шкідливі, антигромадські явища. Однак серед вчених юристів існує і інша позиція. Так, прихильники оцінки адміністративних правопорушень як діянь, що являють собою певну суспільну небезпеку (А. Трайнін, А. Сахаров, М. Шаргородський, А. Піонтковський, Н. Малєїн, Є. Додін, Л.Коваль та ін.), виходять з матеріальної єдності усіх правопорушень. І злочини, й адміністративні правопорушення, й дисциплінарні провини, й цивільні правопорушення є до певної міри суспільно небезпечними діяннями. Тому суспільна небезпека — це ознака, властива усім без винятку правопорушенням. Відмінність полягає лише у ступені суспільної небезпеки.

Злочини мають підвищений ступінь суспільної небезпеки. Адміністративним правопорушенням вона властива "меншою", "невеликою", "незначною" мірою і не досягає того рівня, з якого починається застосування заходів кримінальної репресії [4,243].

Враховуючи означену позицію юристів, *делінквентною* можна визначити і таку поведінку, внаслідок якої вчиняються всі правопорушення: проступки та злочини.

Мотивами протиправних дій дітей та підлітків можуть бути як бажання задовольнити матеріальні потреби (їжа, одяг), так і потяг до "гострих" відчуттів, бажання самоствердитись, звільнити себе від агресії, не відставати від інших. Особливо посилюється делінквентність поведінки підлітків в асоціальних групах.

Соціальна робота з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки, потребує дослідження чинників, що її спричиняють.

Сучасна наука відкидає твердження про обумовлену природою схильність окремих людей до протиправної поведінки. Причини протиправної поведінки неповнолітніх необхідно шукати в *соціальних умовах* їх існування і в *особистісних* рисах, що знижують адаптивні можливості, перш за все, - в її мотиваційній сфері, ціннісних орієнтаціях, особливостях емоційно-вольової та інтелектуальної сфери. Соціальними проблемами породжуються складні життєві ситуації, під час вирішення яких людина порушує правові норми, що впливає на формування особистості. Особистісні якості ускладнюють оцінку ситуації, не дають неповнолітньому можливості прийняти адекватне рішення, свідомо керувати своєю поведінкою, протистояти негативному впливові інших осіб.

Основні соціальні чинники правопорушень неповнолітніх:

- загострення соціальних проблем;
- неефективна робота соціально-культурної сфери, обмежені можливості для змістовного проведення дозвілля;
- недосконале законодавство;
- недоліки в роботі правоохоронних органів;
- криза системи народної освіти;
- низький рівень правової, педагогічної культури населення;
- криміналізація культури;
- поширення зловживання алкоголем, наркотичними речовинами;
- недостатній рівень соціального захисту населення;
- брак можливостей отримати соціально-психологічну допомогу.

Формуванню протиправної поведінки у конкретної дитини в основному сприяють особливості її мікросередовища. Джерела впливу та основні мікросоціальні чинники протиправної поведінки неповнолітніх визначені в таблиці 1.

Таблиця 1

Мікросоціальні чинники формування протиправної поведінки неповнолітнього

Джерело впливу	Чинники негативного впливу
1. Виховання в сім'ї, дорослі члени якої ведуть девіантний спосіб життя	<ul style="list-style-type: none"> • безпосереднє залучення дитини до кримінальної діяльності; • виховання в душі асоціальних цінностей; • жорстоке поводження з дитиною, вчинення до неї насильницьких дій; • недостатня увага батьків до виховання дитини, задоволення її потреб, нехтування її інтересами;
2. Виховання в конфліктних та кризових сім'ях	<ul style="list-style-type: none"> • залучення дитини до конфліктів між подружжям, конкуренція через дитину; • перенесення на дитину агресії, викликані конфліктами з подружжям; • атмосфера емоційної напруги, взаємної неприязні; • недостатнє приділення уваги вихованню дитини, задоволенню її потреб; демонстрація агресивних, насильницьких способів вирішення конфлікту;
3. Виховання в проблемних сім'ях, сім'ях з обмеженими педагогічними ресурсами (неповні і багатодітні, малозабезпечені сім'ї)	<ul style="list-style-type: none"> • відсутність у сім'ї матеріальних умов для повноцінного розвитку, життєдіяльності та виховання дитини; • неспроможність надати дитині повноцінну освіту в престижних середніх та вищих навчальних закладах; • недостатня увага батьків до виховання дитини, задоволення її потреб та інтересів; • перенавантаження дитини домашньою роботою, раннє залучення її до праці; • доручення виховання дитини педагогічно некомпетентним особам (старшим дітям) та особам, що мають обмежені можливості педагогічного впливу на дитину (люди похилого віку, сусіди, знайомі тощо); • перенесення на дитину агресії дорослих;
4. Неадекватний стиль виховання та порушення педагогічної позиції батьків у благополучних сім'ях	<ul style="list-style-type: none"> • домінуюча гіперпротекція - надмірний контроль за дитиною, бажання захистити її від неприємностей (обмеження свободи); • потураюча гіперпротекція - некритичне задоволення потреб дитини, бажання створити для неї найзручніші умови; • гіперпротекція - відсутність належного контролю за поведінкою дитини, недостатній інтерес батьків до її життя; • емоційне нехтування дитиною - відсутність емоційного тепла у взаєминах з дитиною або демонстрація негативних почуттів до неї; • неприйняття вікових змін у дитини в підлітковому віці - неврахування батьками вікових потреб підлітка, висування надмірних вимог до його поведінки та використання прийомів виховання, що не відповідають підлітковому віку; • нехтування інтересами дитини з боку батьків у вирішенні важливих питань сімейного життя (розподілі коштів сімейного бюджету, в організації відпочинку тощо); • жорсткі методи виховання, використання покарань, що порушують гідність дитини, заважають задоволенню її потреб; • насильство над дитиною (фізичне, психологічне, моральне, сексуальне);
5. Неадекватний педагогічний підхід до дитини в навчальних закладах	<ul style="list-style-type: none"> • невміння і небажання педагогів знайти індивідуальний підхід до дитини, врахувати її індивідуальні особливості у постановці завдань та оцінюванні результатів їх виконання; • неприйняття до уваги мотивації вчинків дитини під час винесення стягнень та обставин, в яких вона діяла; • психологічна травматизація дитини внаслідок публічної демонстрації її невдач у навчанні; • навішування ярликів;
6. Негативний вплив на дитину формальної групи (шкільного класу)	<ul style="list-style-type: none"> • цькування, таврування, нехтування вразливої або відстаючої дитини в групі; • конфлікти між угрупованнями в класі; • міжособистісні конфлікти;
7. Негативний вплив неформальної групи (компанії)	<ul style="list-style-type: none"> • безпосереднє залучення до кримінальної діяльності; • залучення до вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин; • негативний вплив лідера; • конфлікти між угрупованнями; • ворожнеча між районами; • конфлікти з оточуючими дорослими.

Особистісні чинники протиправної поведінки неповнолітніх - це такі особливості темпераменту, характеру, світогляду, мотивації та ціннісних орієнтацій, які роблять дитину чутливою до пізнавальної та емоційно-вольової сфери дитини, її психотравмуючих ситуацій, зменшують її здатність

протидіяти негативним соціальним впливам та знаходити правомірні способи подолання труднощів. До означених чинників можна віднести наступні.

Незадоволені потреби. Поштовхом до правопорушення, як правило, є не аномальність потреб, а неспроможність або небажання дитини задовольнити звичайні потреби правомірним шляхом.

Загострення певних рис темпераменту. Належність до будь-якого типу темпераменту не впливає на схильність до протиправних дій, проте висока виразність окремих рис темпераменту (збудливість, реактивність, імпульсивність) заважає людині адаптуватися в складній ситуації або робить її більш схильною до необдуманих дій.

Психофізіологічні порушення. До правопорушень дитину призводять не самі психофізіологічні порушення, а неврахування їх у навчанні і вихованні.

Особливості емоційно-вольової сфери, характеру. До девіантної поведінки призводять емоційно-вольові якості та їх комбінації, що ускладнюють об'єктивну, раціональну оцінку ситуації (запальність, впертість), самостійне прийняття та виконання рішення (нерішучість, нестійкість, несамостійність, конформізм і нонконформізм), опосередковані силові засоби вирішення проблемної ситуації (агресивність, жорстокість). Інколи у підлітків делінквентна поведінка може бути невдалим засобом подолання якостей, які вони вважають негативними (тривожність, боязливість).

Акцентуації характеру. Надмірна виразність у дитини окремих рис характеру та їх сполучень, що проявляються в більшості ситуацій і можуть ускладнювати вирішення деяких з них.

Педагогічна занедбаність. Якщо дитина не отримала належного піклування та виховання в сім'ї через девіантну поведінку батьків, невиконання ними своїх батьківських обов'язків або через їх педагогічну некомпетентність, вона може відставати від однолітків у фізичному розвитку, розвитку пізнавальних процесів, вольових якостей, культури, не оволодівати базовими знаннями та вміннями, необхідними для успішного навчання, спілкування в колективі, самообслуговування тощо. Такі діти можуть порушувати дисципліну, робити протиправні вчинки через те, що просто не знають норм або не вміють іншим чином поводити себе, задовольняти свої потреби.

Помилкові, хибні уявлення і переконання. До правопорушень можуть призводити засвоєні підлітком в дитинстві під впливом батьків або однолітків хибні, ірраціональні уявлення, що суперечать реальності, нормам права і моралі, проте поширені в певних групах.

Несформованість комунікативних дій. Деякі підлітки звертаються до протиправних, насильницьких дій тому, що просто не вміють позитивно і впевнено вирішувати ситуації у взаєминах з іншими людьми, аргументовано доводити свою думку, досягати взаєморозуміння та конструктивно вирішувати конфлікти, входити до нового колективу, просити про допомогу або відмовлятися від прохань інших людей, протистояти тиску групи, маніпуляціям тощо.

Стереотипи асоціальної та дезадаптивної поведінки. Деякі підлітки засвоюють стереотипи агресивної, аморальної делінквентної поведінки, отримуючи позитивне підкріплення після перших спроб таких дій або спостерігаючи за подібною поведінкою інших.

Адиктивна поведінка. Така поведінка особистості проявляється у вживанні шкідливих речовин або виконанні певних дій, які супроводжуються переживанням інтенсивних емоцій, що може призвести до психічної залежності. Найнебезпечніші види адиктивної поведінки підлітків - вживання

алкоголю, наркотиків та токсичних речовин. Підліток, якому властива адиктивна поведінка, може скоїти правопорушення з метою пошуку коштів для адиктивних дій або під впливом афекту викликаною неспроможністю здійснити такі дії та конфліктами з довколашніми.

Невирішені особистісні проблеми, міжособистісні конфлікти. Серед найбільш поширених і болючих для підлітків особистісних проблем варто назвати "комплекси неповноцінності", пов'язані з власною зовнішністю (зростом, красою, статевими ознаками, одягом, прикрасами); конфлікти з батьками; конфлікти, пов'язані з боротьбою за лідерство в групі; самотністю; невдачі у взаєминах з протилежною статтю. Внаслідок невирішення таких проблем підліток може скоїти протиправні вчинки для того, щоб відстояти свої інтереси в конфлікті, самоствердитись, привернути до себе увагу.

Низький культурний рівень, несформованість соціально-корисних інтересів. Несформованість інтересів і невизначеність пріоритетів особистості може бути фоном для протиправної поведінки підлітків. Якщо у дитини не сформовані інтереси до культури, високого мистецтва, пізнання світу, творіння прекрасного, вона буде прагнути отримувати примітивні задоволення, засоби для яких може знайти через делінквентну поведінку.

Невпевненість у собі, неадекватна самооцінка. Переважна більшість неповнолітніх, яким властива протиправна поведінка, мають неадекватну самооцінку переважно занижену. Підліток з означеною самооцінкою, переконаний у своїй некомпетентності і неуспішності, невпевнений у собі, може вчинити правопорушення тому, що не вірить у можливість досягнути своєї мети соціально-прийнятним шляхом або хоче таким чином висловити свій протест, подолати дискомфорт, самоствердитись.

Екстернальний локус контролю. Локус контролю - схильність людини вбачати причини своїх дій та відповідальність за них у собі або в зовнішніх обставинах. Особи з інтернальним локусом контролю частіше приписують причини всього, що з ними відбувається, своїм особистісним якостям і беруть на себе відповідальність за успіхи та невдачі. Особи з екстернальним локусом контролю вважають, що те, що з ними відбувається, особливо неприємності, є результатом впливу зовнішніх сил, обставин, дій інших, а вони просто вимушені поступати таким чином чи іншим чином. Екстернальна позиція підлітка частіше призводить до скоєння правопорушення, адже він не вважає себе відповідальним за свої дії.

Асоціальна спрямованість особистості. Якщо ціннісні орієнтації людини суперечать прийнятим в суспільстві цінностям, то вони вважаються асоціальними. Наявність у людини стійких асоціальних ціннісних орієнтацій робить її послідовним злочинцем.

Вікові особливості підліткового віку. Ризик скоєння підлітками правопорушень збільшують психологічні особливості цього віку і типові підліткові поведінкові реакції, якими вони вирішують проблеми свого віку.

Дослідивши чинники девіантної поведінки неповнолітніх, сформулюємо технологію соціальної реабілітації означеної категорії осіб.

Соціальна реабілітація - діяльність, спрямована на відновлення стану повноцінної життєдіяльності і соціального функціонування індивіда або соціальної групи, що постраждали від певної проблеми або опинилися в стані соціальної дезадаптації. **Технологія соціальної реабілітації** - система послідовних кроків та методів, що використовуються для досягнення мети та вирішення завдань соціальної реабілітації.

Мета соціальної реабілітації неповнолітніх, схильних до девіантної поведінки, є повернення цих дітей до повноцінного життя, створення умов для фізичного і психічного розвитку зазначеної категорії

дітей, для їх успішної соціалізації, подолання особистісних проблем і конфліктів з оточенням.

Завдання соціальної реабілітації:

- встановити причини девіантної поведінки дитини, чинники, що сприяють її формуванню;
- подолати особистісні чинники, що спричинюють девіантну поведінку або заважають соціальній адаптації;
- усунути чинники соціального середовища, що ускладнюють соціальну адаптацію дитини, спричинюють її проблеми, негативно впливають на формування її особистості та поведінки;
- допомогти розвитку позитивних особистісних

якостей, оволодінню вміннями, необхідними для подолання проблем і задоволення потреб;

- сприяти закріпленню у дитини мотивації до нормативної поведінки;
- інтегрувати дитину до соціально-позитивного середовища;
- визначити соціальні умови, необхідні для повноцінної життєдіяльності дитини.

Послідовність етапів соціальної реабілітації неповнолітнього, якому властива девіантна поведінка, зміст діяльності на кожному з етапів, методи, що при цьому можуть бути застосовані, розкриваються в таблиці 2.

Таблиця 2

Технологія соціальної реабілітації неповнолітніх з девіантною поведінкою

№	Етап	Метод
1.	Встановлення контакту з проблемною дитиною, з її сім'єю	- бесіда
2.	Дослідження особистісних рис дитини, особливостей її фізичного та психічного розвитку, причин її девіантної поведінки і соціальної дезадаптації	-бесіда, методи психодіагностики, спостереження, експертна оцінка
3..	Дослідження чинників соціального середовища (сім'я, навчальний заклад, неформальні групи), що негативно впливають на дитину, сприяють формуванню у неї девіантної поведінки і заважають її соціальній адаптації	-бесіда, методи психодіагностики, спостереження, експертна оцінка, оцінка незалежних характеристик
4.	Спільне(з неповнолітнім) планування реабілітаційних заходів	- бесіда
5.	Координація спільних дій з навчально-виховними закладами, правоохоронними установами, громадськими організаціями	- координаційні наради, педагогічні консилиуми, обмін інформацією
6.	Забезпечення індивідуального педагогічного підходу до дитини	-консультування, індивідуальні навчальні програми, шефство
7.	Корекція особистісних рис, які обумовлюють девіантну поведінку, сприяють соціальній дезадаптації; набуття навичок подолання проблем, позитивної соціальної поведінки	-консультування, психотерапія, психологічний тренінг, робота груп взаємодопомоги
8.	Корекція негативного впливу соціального оточення (сім'я, неформальні групи однолітків, усунення негативного таврування з боку оточуючих)	-втручання, робота із суспільною думкою, корекційна бесіда, консультування
9.	Створення умов для повноцінного задоволення потреб дитини, розвитку її творчих здібностей, самореалізації в творчій діяльності, праці, змістовного відпочинку; включення до соціальних груп однолітків з повною соціально-позитивною спрямованістю	-працевлаштування, самокерована групова робота, організація громадських робіт, наукові та творчі гуртки, спортивні секції, організація конкурсів і змагань
10.	Психологічна підтримка і зворотній зв'язок	-інтерв'ю, бесіда, консультування
11.	Оцінка процесу і результату реабілітації, завершення аналізу взаємодії	-інтерв'ю, психодіагностика, експертна оцінка, спостереження

Визначена технологія соціальної реабілітації неповнолітніх з девіантною поведінкою містить типові процедури і можливі методи дійової роботи. У конкретному випадку зміст етапів, їх послідовність та використання тих чи інших методів залежить від особливостей дитини і можливостей виконавців.

Висновки.

Профілактика девіантної поведінки дітей і підлітків та соціальна реабілітація неповнолітніх, схильних до девіантної поведінки, потребують спільних дій правоохоронних органів, установ системи освіти, інститутів соціального захисту і соціальної роботи. Важливо відпрацьовувати чітку взаємодію та напрямки роботи означених органів, особливо в плані профілактики злочинності неповнолітніх.

Комплексний підхід до профілактичних програм має передбачати роботу за місцем проживання, навчання чи праці; роботу із сім'ями; з групами

ризик; загальнодержавні заходи з підготовки фахівців; методичне забезпечення; вивчення та поширення досвіду роботи.

Дуже важливий напрям у вирішенні питань попередження девіантної поведінки у середовищі неповнолітніх - об'єднання теоретико-методичних та практичних здобутків, зусиль як науковців, так і практиків. Гострою є проблема щодо орієнтації педагогів, соціальних працівників, батьків, інших фахівців, які працюють з молоддю.

У цілому запобіжна діяльність має носити системний характер. Профілактичні заходи повинні здійснюватися суб'єктами запобігання як на рівні видання спеціальних нормативно-правових актів, так і на рівні проведення загально-профілактичної й індивідуальної роботи з підлітком, що потребує відповідного впливу. Зрештою, створення надійної та ефективної системи запобігання правопорушень серед неповнолітніх дасть можливість вирішити багато суспільних проблем і насамперед забезпечить зміцнення правопорядку в цілому в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистичний щорічник України за 2004 рік /Державний комітет статистики України. – К.: Наука і освіта”, №1-2, 2006

Консультант, 2005. – 590 с.

2. Сайт Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>

3. Герцунский Б.С. Педагогическая прогностика: методология, теория, практика. – Киев: Вища школа, 1986.

4. Колпаков В.К. Адміністративне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.

5. Краткий психологический словарь /Сост. Л.А.Карпенко; Под общ. ред А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431с.

6. Леонов І., Карпюк Г. Дитинство буває злочинним // газета „Україна молода” від 11 жовтня 2005.

7. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навчально-методичний посібник. – К.: ВіАН, 1996. - 352 с.

8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.

Подано до редакції 2.02.06

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены вопросы девиантного поведения несовершеннолетних, определены основные его проявления, социальные и психологические факторы

возникновения, разработана технология социальной реабилитации указанной категории лиц.

SUMMARY

The article covers some issues on deviant behaviour of teenagers, determines its main manifestations, social and

psychological factors of appearance; presents the technology of social rehabilitation of the given category of people.